

Quarterly of Islamic Awakening Studies

Autumn 2025. Vol 14. Issue 3
ISSN (Print): 2322-5645- ISSN (Online): 2783-2112
Journal Homepage: <https://www.iabaj.ir/>

Research Paper

Jurisprudential-Legal Analysis of Self-Defense in Asymmetric Conflicts: A Case Study of Operation Storm al-Aqsa

Seyyed Mohammad Hosseini^{*1}, Mohammad Reza Aghayi Bajestan²

1. Assistant Professor, Department of Law, Faculty of Literature and Humanities, University of Gonabad, Gonabad, Iran.
2. PhD in Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, University of Gonabad, Gonabad, Iran

ARTICLE INFO

PP: 1-15

Use your device to scan and read the article online

Keywords: *Al-Aqsa Storm Self-Defense Asymmetric Conflicts Defensive Jihad Political Jurisprudence*

Article History:

Received:

January 28, 2025

Accepted:

June 11, 2025

Published:

September 23, 2025

Abstract

Toofan Al-Aqsa Operation " al - aqsa storm " as one of the prominent examples of contemporary asymmetric conflicts, presents new dimensions regarding the legitimacy of the use of force in international law and Islamic jurisprudence. This article, employing a descriptive-analytical approach and a comparative method, examines the legitimacy of this operation within the framework of "self-defense" in public international law and "defensive jihad" in Islamic political jurisprudence. The central research question is whether Toofan Al-Aqsa Operation, considering the ongoing occupation and aggression, meets the criteria for self-defense stipulated in Article 51 of the United Nations Charter. The research findings indicate that, given the continuation of armed attack, the violation of the right to self-determination, and the absence of effective non-violent solutions, invoking self-defense in this case is arguable in terms of the criteria of necessity and proportionality. Additionally, an examination of the jurisprudential foundations governing defensive jihad—such as the prohibition of oppression, the defense of Islamic territory, and the protection of the oppressed—demonstrates that armed resistance against sustained occupation is considered legitimate within the framework of Islamic jurisprudence. So Toofan Al-Aqsa Operation can be analyzed as a case of interaction and overlap between the rules of international law and the jurisprudence of defensive jihad in the context of asymmetric warfare.

Citation: Hosseini, S M and Aghayi Bajestan, M R. (2025). **Jurisprudential-Legal Analysis of Self-Defense in Asymmetric Conflicts: A Case Study of Operation Storm al-Aqsa.** Journal of Islamic Awakening Studies, 14(3),1-15

* **Corresponding author:** Seyyed Mohammad Hosseini, **Email:** hosseini.s.m@gonabad.ac.ir

Copyright © 2025 The Authors. Published by basijasatid. This is an open access article under the CC BY license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Extended Abstract

Introduction

The prohibition on the use of force constitutes a peremptory norm of contemporary international law, yet the exception of self-defense under Article 51 of the UN Charter remains one of the most contested and ambiguously interpreted provisions in the international legal order. This ambiguity becomes particularly pronounced in the context of asymmetric conflicts, where non-state armed actors confront state militaries, and where occupation, systemic violence, and the denial of self-determination persist over extended periods. The Operation Toofan Al-Aqsa, launched on October 7, 2023, by Hamas against Israel, epitomizes such a complex scenario. Situated within the prolonged Israeli occupation of Palestinian territories, this operation raises fundamental legal and normative questions that transcend conventional frameworks. While international law traditionally reserves the right of self-defense for sovereign states and conditions it upon the occurrence of an armed attack, the continuous nature of occupation and the systematic violation of Palestinian rights challenge these classical assumptions. Concurrently, Islamic jurisprudence offers a parallel normative framework through the concept of defensive jihad, which legitimizes armed resistance against oppression and sustained aggression, independent of statehood recognition. Despite the abundance of legal scholarship on self-defense and separate studies on jihad, a comprehensive, integrated analysis that systematically examines the Operation Toofan Al-Aqsa at the intersection of these two normative systems-international law and Islamic political jurisprudence-within the specific context of asymmetric warfare remains conspicuously absent. This research gap impedes a holistic understanding of the legitimacy, conditions, and limits of resistance in prolonged occupations. Therefore, this study seeks to address this lacuna by providing a jurisprudential-legal analysis of the operation, examining its compliance with the criteria of self-defense in international law and its justification under defensive jihad in Islamic jurisprudence, while exploring the

potential interaction and normative overlap between these two frameworks.

Methodology

This research adopts a descriptive-analytical approach combined with a comparative method to examine the legitimacy of the Operation Toofan Al-Aqsa within the dual normative frameworks of public international law and Islamic political jurisprudence. The study proceeds in three interrelated stages: first, it systematically analyzes the doctrinal foundations and conditions of self-defense under Article 51 of the UN Charter, as elaborated in the jurisprudence of the International Court of Justice and contemporary legal scholarship, with particular attention to the challenges posed by asymmetric conflicts and the involvement of non-state armed actors. Second, it investigates the jurisprudential principles governing defensive jihad in Islamic law, drawing upon primary sources-the Qur'an and Sunnah-as well as the authoritative opinions of classical and contemporary Shi'a and Sunni jurists, to establish the conditions under which armed resistance against occupation and sustained aggression acquires religious legitimacy. Third, it applies these two normative frameworks to the case study of the Operation Toofan Al-Aqsa, evaluating its compliance with the substantive criteria of necessity, proportionality, immediacy, and the absence of effective peaceful alternatives in international law, alongside its alignment with the Islamic legal requirements of defending against oppression, protecting Islamic territory, and safeguarding the oppressed. Data are primarily gathered from documentary sources, including international legal instruments, judicial decisions, UN reports, classical and modern jurisprudential texts, and peer-reviewed academic literature. The comparative dimension of the research enables the identification of points of convergence and divergence between the two normative systems, while also exploring their potential for normative synergy and mutual enrichment in addressing the complexities of contemporary asymmetric warfare. This integrated methodology allows for a holistic and nuanced assessment that transcends purely positivist legal analysis or exclusively theological inquiry, thereby contributing to a

more comprehensive understanding of the legitimacy of resistance in prolonged occupations.

Results and Discussion

The findings of this research reveal that the Operation Toofan Al-Aqsa can be meaningfully analyzed within both international legal and Islamic jurisprudential frameworks, though with important qualifications. From the perspective of international law, the study establishes that the prolonged Israeli occupation of Palestinian territories, characterized by continuous aggression, systemic human rights violations, and the persistent denial of the right to self-determination, challenges the classical interpretation of Article 51 of the UN Charter. While the traditional requirement of an armed attack attributable to a state remains a significant obstacle, the research demonstrates that in contexts of sustained occupation, the concept of "continuous armed attack" offers a viable interpretive framework for invoking self-defense. The criteria of necessity and proportionality, though contested, are arguably satisfied given the absence of effective peaceful alternatives and the limited scope of the operation relative to the ongoing aggression. From the Islamic jurisprudential perspective, the findings conclusively establish that the operation qualifies as defensive jihad, as it meets the core conditions of defending against oppression, protecting Islamic territory, and safeguarding the oppressed—principles unanimously affirmed by Shi'a and Sunni jurists. The most significant result, however, lies in the identification of substantial normative overlap between the two systems: both recognize the legitimacy of defensive action against sustained aggression, both impose restrictions on the use of force, and both reject oppression as a lawful basis for domination. This convergence suggests that Islamic jurisprudence can enrich international legal discourse by providing conceptual tools—such as the legitimacy of non-state resistance in occupation contexts—that address current theoretical gaps in international law

regarding asymmetric conflicts and prolonged occupations.

Conclusion

This research set out to examine the legitimacy of the Operation Toofan Al-Aqsa through the dual normative lenses of international law and Islamic jurisprudence, and it concludes that the operation possesses arguable legitimacy within both frameworks, albeit subject to important qualifications and interpretive nuances. From the perspective of international law, the study establishes that while the classical criteria of self-defense under Article 51 of the UN Charter—particularly the requirement of an armed attack attributable to a state—pose significant challenges, the continuous nature of the Israeli occupation and the systematic denial of Palestinian self-determination provide a compelling basis for interpreting the operation as a legitimate response to sustained aggression. The criteria of necessity and proportionality, when assessed against the backdrop of failed peaceful alternatives and the limited scope of the operation, are reasonably satisfiable. From the Islamic jurisprudential standpoint, the findings conclusively affirm that the operation qualifies as defensive jihad, as it fulfills the essential conditions of defending against oppression, protecting Islamic territory, and safeguarding the oppressed—principles unanimously upheld by both Shi'a and Sunni jurists. The most significant contribution of this research lies in its identification of substantial normative convergence between the two systems, demonstrating that Islamic jurisprudence can enrich international legal discourse by offering conceptual tools that address current theoretical gaps, particularly regarding the legitimacy of non-state resistance in prolonged occupation contexts. Ultimately, this study concludes that the Operation Toofan Al-Aqsa represents a paradigmatic case of the interaction and potential synergy between international law and Islamic political jurisprudence in the context of asymmetric conflicts

مقاله پژوهشی

تحلیل فقهی-حقوقی دفاع مشروع در مخاصمات نامتقارن: مطالعه موردی عملیات طوفان الاقصی

سید محمد حسینی^۱ - استادیار گروه حقوق، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، مجتمع آموزش عالی گناباد، گناباد، ایران

محمدرضا آقایی بجزستان - دکتری فقه و مبانی حقوق اسلامی، مجتمع آموزش عالی گناباد، گناباد، ایران

چکیده	اطلاعات مقاله
<p>عملیات «طوفان الاقصی» به عنوان یکی از مصادیق برجسته مخاصمات نامتقارن معاصر، ابعاد نوینی از بحث مشروعیت توسل به زور را در حقوق بین الملل و فقه اسلامی پیش روی پژوهشگران قرار داده است. این مقاله با رویکردی توصیفی-تحلیلی و با بهره‌گیری از روش تطبیقی، به بررسی مشروعیت این عملیات در چارچوب «دفاع مشروع» در حقوق بین الملل عمومی و «جهاد دفاعی» در فقه سیاسی اسلام می‌پردازد. پرسش اصلی پژوهش آن است که آیا عملیات طوفان الاقصی، با توجه به استمرار اشغال و تجاوز، واجد شرایط دفاع مشروع مندرج در ماده ۵۱ منشور ملل متحد است و در صورت پذیرش این امر، این عملیات از منظر فقه اسلامی و قواعد حاکم بر جهاد دفاعی چگونه قابل ارزیابی است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که با در نظر گرفتن تداوم حمله مسلحانه، نقض حق تعیین سرنوشت و فقدان راه‌حل‌های مؤثر غیرقهرآمیز، امکان استناد به دفاع مشروع در این مورد، از حیث معیارهای ضرورت و تناسب، قابل طرح است. همچنین بررسی مبانی فقهی حاکم بر جهاد دفاعی، از جمله نفی ظلم، دفاع از سرزمین اسلامی و حمایت از مظلوم، بیانگر آن است که مقاومت مسلحانه در برابر اشغال مستمر، در چارچوب فقه اسلامی واجد مشروعیت شرعی تلقی می‌شود. بنابراین عملیات طوفان الاقصی را می‌توان به عنوان نمونه‌ای از تعامل و هم‌پوشانی میان قواعد حقوق بین الملل و فقه جهاد دفاعی در بستر مخاصمات نامتقارن تحلیل کرد.</p>	<p>شماره صفحات: ۱-۱۵</p> <p>از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید</p>
	<p>واژه‌های کلیدی: طوفان الاقصی دفاع مشروع مخاصمات نامتقارن جهاد دفاعی فقه سیاسی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۰۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۲۱ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۷/۰۱</p>

استناد: حسینی، سید محمد و آقایی بجزستان، محمدرضا. (۱۴۰۴). تحلیل فقهی-حقوقی دفاع مشروع در مخاصمات نامتقارن:

مطالعه موردی عملیات طوفان الاقصی. فصلنامه علمی مطالعات بیداری اسلامی، ۱۴(۳)، ۱-۱۵

۱- مقدمه

عملیات «طوفان الاقصی» در هفتم اکتبر ۲۰۲۳، به‌عنوان یکی از برجسته‌ترین مصادیق مخاصمات نامتقارن معاصر، بار دیگر مسئله مشروعیت توسل به زور و حدود آن را در حقوق بین‌الملل عمومی به کانون توجه بازگرداند. این عملیات در بستر بحران فلسطین رخ داد؛ منازعه‌ای طولانی‌مدت که علی‌رغم تلاش‌های گسترده سیاسی و دیپلماتیک، همچنان با اشغال سرزمین، نقض حق تعیین سرنوشت و تداوم مخاصمات مسلحانه همراه بوده است. استمرار این وضعیت، به‌ویژه با نقش‌آفرینی بازیگران غیردولتی مسلح، چالش‌های مفهومی و حقوقی مهمی را در تفسیر قواعد کلاسیک حقوق بین‌الملل، به‌ویژه اصل منع توسل به زور و استثنای دفاع مشروع، پدید آورده است.

در نظام حقوق بین‌الملل، منشور ملل متحد استفاده از زور را به‌عنوان یک قاعده آمره ممنوع دانسته و تنها در موارد استثنایی، از جمله دفاع مشروع مندرج در ماده ۵۱، آن را مجاز می‌شمارد. با این حال، ارزیابی عملیات‌هایی نظیر طوفان الاقصی، که در چارچوب مخاصمات نامتقارن و در شرایط اشغال مستمر صورت می‌گیرند، مستلزم بازاندیشی در معیارهایی چون تحقق حمله مسلحانه، ضرورت و تناسب است. افزون بر این، پیوند این معیارها با حق تعیین سرنوشت ملت‌ها، به‌عنوان یکی از اصول تثبیت‌شده حقوق بین‌الملل، مسئله مشروعیت چنین کنش‌هایی را پیچیده‌تر ساخته است.

در کنار چارچوب حقوق بین‌الملل، تحلیل این پدیده بدون توجه به مبانی فقه اسلامی، به‌ویژه فقه جهاد دفاعی در فقه سیاسی اسلام، ناقص خواهد بود. در این چارچوب فقهی، مقاومت مسلحانه در برابر تجاوز و اشغال مستمر، ذیل مفاهیمی همچون نفی ظلم، دفاع از سرزمین اسلامی و حمایت از مظلوم، مورد بررسی قرار می‌گیرد و در شرایط خاص، واجد مشروعیت شرعی تلقی می‌شود. اگرچه در سال‌های اخیر پژوهش‌های متعددی به بررسی عملیات طوفان الاقصی از منظر حقوق بین‌الملل، دفاع مشروع یا پیامدهای سیاسی و امنیتی آن پرداخته‌اند و برخی مطالعات نیز به تبیین مفاهیم جهاد و مقاومت در اندیشه اسلامی توجه داشته‌اند، اما تحلیل توأمان و روشمند این عملیات در تقاطع فقه جهاد دفاعی و حقوق بین‌الملل عمومی، به‌ویژه با تمرکز بر مخاصمات نامتقارن، کمتر مورد توجه قرار گرفته است.

از این رو، ضرورت انجام پژوهش حاضر در پاسخ به این خلأ علمی شکل می‌گیرد؛ پژوهشی که می‌کوشد با نگاهی فقهی-حقوقی، از یک سو قابلیت انطباق عملیات طوفان الاقصی با شرایط دفاع مشروع در حقوق بین‌الملل را بررسی کند و از سوی دیگر، مشروعیت این عملیات را در چارچوب مبانی فقه جهاد دفاعی تحلیل نماید. پرسش اصلی پژوهش آن است که آیا عملیات طوفان الاقصی، با توجه به استمرار اشغال و شرایط حاکم بر مخاصمه فلسطین، واجد شرایط دفاع مشروع مندرج در ماده ۵۱ منشور ملل متحد است و این عملیات از منظر فقه اسلامی چگونه ارزیابی می‌شود؟ در همین راستا، این تحقیق در پی پاسخ به این پرسش‌های فرعی نیز هست که معیارهای دفاع مشروع در مخاصمات نامتقارن چگونه قابل تفسیرند؟، مبانی فقهی مشروعیت مقاومت مسلحانه کدام‌اند؟، و تعامل یا هم‌پوشانی این دو نظام هنجاری چه تأثیری بر تحلیل حقوقی-فقهی مسئله فلسطین دارد.

پیشینه و مرور ادبیات پژوهش

مسئله توسل به زور و استثنای دفاع مشروع از دیرباز یکی از مباحث محوری حقوق بین‌الملل عمومی بوده و در پرتو ماده ۵۱ منشور ملل متحد، به‌طور گسترده در دکتترین حقوقی و رویه قضایی بین‌المللی مورد بررسی قرار گرفته است. دیوان بین‌المللی دادگستری در آرای متعددی، از جمله رأی نیکاراگوئه علیه ایالات متحده، نظر مشورتی دیوار حائل و قضیه سکوه‌های نفتی، بر لزوم تحقق «حمله مسلحانه» و رعایت معیارهای ضرورت و تناسب به‌عنوان شروط اساسی اعمال دفاع مشروع تأکید کرده است (I.C.J. Reports, 1986؛ I.C.J. Reports, 2004؛ Oil Platforms, 2003). همچنین در نظر مشورتی مربوط به تهدید یا استفاده از سلاح‌های هسته‌ای، دیوان رعایت ضرورت و تناسب را از قواعد عرفی حقوق بین‌الملل دانسته است (Advisory Opinion, 1996).

در ادبیات حقوقی داخلی، شماری از پژوهش‌ها به تبیین ابعاد نظری دفاع مشروع و خطر سوءاستفاده دولت‌ها از این مفهوم پرداخته‌اند. قنبرزاده با تحلیل ابعاد حقوق امنیت ملی، بر تفاسیر موسع و بعضاً انحرافی از دفاع مشروع در دوره معاصر تأکید می‌کند (قنبرزاده، ۱۳۹۰). کرم‌زاده نیز با بررسی نسبت تروریسم و دفاع مشروع، بر ضرورت تفسیر مضیق ماده ۵۱ منشور تأکید دارد (کرم‌زاده، ۱۳۸۲). در همین راستا، علاقه‌بند حسینی و یزدان‌نجات گسترش استفاده از ابزارهای نوین جنگی را در چارچوب حقوق توسل به زور و مخاصمات مسلحانه تحلیل کرده‌اند (علاقه‌بند حسینی و یزدان‌نجات، ۱۳۹۲).

با گسترش مخاصمات نامتقارن و نقش آفرینی بازیگران غیردولتی مسلح، بخشی از ادبیات معاصر حقوق بین‌الملل به بررسی امکان اعمال دفاع مشروع در برابر این بازیگران اختصاص یافته است. گزارش مخبر ویژه شورای حقوق بشر درباره «کشتارهای هدفمند» تصریح می‌کند که استفاده از زور در مقام دفاع مشروع، حتی در مواجهه با بازیگران غیردولتی، مشروط به رعایت ضرورت و تناسب است. (Alston, 2010) در همین چارچوب، برخی پژوهش‌ها تلاش کرده‌اند عملیات‌های مقاومت فلسطین، به‌ویژه طوفان الاقصی، را در پرتو ماده ۵۱ منشور و استمرار تجاوز و اشغال تحلیل کنند (اسمعیلی و علیزاده، ۱۴۰۳؛ محمدی و همکاران، ۱۴۰۳). در کنار این ادبیات حقوقی، مجموعه‌ای از مطالعات به بررسی پیامدهای سیاسی، امنیتی و راهبردی عملیات طوفان الاقصی پرداخته‌اند. رکابیان و همکاران، این عملیات را نقطه عطفی در بحران امنیتی رژیم اسرائیل دانسته و آن را در تضعیف انگاره «شکست‌ناپذیری» این رژیم مؤثر ارزیابی کرده‌اند (رکابیان و همکاران، ۱۴۰۳). مقومی نیز پیامدهای این عملیات را در سطح امنیت ملی رژیم صهیونیستی بررسی کرده است (مقومی، ۱۴۰۳). با این حال، این مطالعات عمدتاً بر ابعاد سیاسی-امنیتی تمرکز داشته و کمتر به تحلیل هنجاری و فقهی-حقوقی پرداخته‌اند.

از منظر فقه اسلامی، جهاد دفاعی یکی از مباحث بنیادین فقه سیاسی اسلام است که مشروعیت آن مورد اتفاق نظر فقهای شیعه و سنی قرار دارد. حقیقت، با بررسی فقهی جهاد ابتدایی و دفاعی در فقه شیعه، بر انحصار مشروعیت جهاد ابتدایی در عصر حضور امام معصوم و جواز جهاد دفاعی در عصر غیبت تأکید می‌کند (حقیقت، ۱۴۰۰). در ادبیات مرتبط با مسئله فلسطین، غفاری و شجاعی جایگاه جهاد و شهادت را در اندیشه جنبش مقاومت اسلامی فلسطین (حماس) تحلیل کرده و نشان داده‌اند که این مفاهیم نقشی محوری در راهبرد مقاومت ایفا می‌کنند (غفاری و شجاعی، ۱۳۹۶). فوزی و علی‌بخشی نیز وجوه اشتراک و افتراق اندیشه سیاسی حماس با اندیشه سیاسی انقلاب اسلامی ایران را بررسی کرده‌اند (فوزی و علی‌بخشی، ۱۳۹۵).

با وجود غنای نسبی ادبیات حقوقی دفاع مشروع و نیز پژوهش‌های فقهی درباره جهاد دفاعی و مقاومت، بررسی توأمان و روشمند عملیات طوفان الاقصی در تقاطع حقوق بین‌الملل عمومی و فقه جهاد دفاعی، به‌ویژه با تمرکز بر ویژگی‌های مخاصمات نامتقارن و نقش بازیگران غیردولتی، کمتر مورد توجه قرار گرفته است. اغلب مطالعات یا به تحلیل صرفاً حقوقی دفاع مشروع بسنده کرده‌اند یا از منظر فقهی و ایدئولوژیک به مسئله نگریسته‌اند، بدون آنکه تعامل و هم‌پوشانی این دو نظام هنجاری را به‌صورت منسجم بررسی کنند. پژوهش حاضر در پی آن است که با پر کردن این خلأ، چارچوبی فقهی-حقوقی برای تحلیل مشروعیت عملیات طوفان الاقصی ارائه دهد.

۲- روش‌شناسی پژوهش

در دهه‌های اخیر، مخاصمات مسلحانه از جنگ‌های کلاسیک میان دولت‌ها به سمت «مخاصمات نامتقارن» میان دولت‌ها و بازیگران غیردولتی مسلح مانند جنبش‌های مقاومت حرکت کرده است. مخاصمه نامتقارن به وضعیتی اطلاق می‌گردد که در آن، طرفین درگیر از حیث توان نظامی، سازماندهی، فناوری و جایگاه حقوقی، توازن و تقارن ندارند و معمولاً یک دولت در برابر بازیگران غیردولتی مسلح قرار می‌گیرد این تغییر، چالش‌هایی برای حقوق بین‌الملل ایجاد کرده، زیرا قواعد سنتی عمدتاً برای جنگ‌های میان‌دولتی طراحی شده بودند (قنبرزاده، ۱۳۹۰: ۱۱۰). اگرچه دفاع مشروع به طور کلاسیک به دولت‌ها اختصاص دارد، رویه معاصر نشان

می‌دهد که تهدیدات شدید ناشی از بازیگران غیردولتی در شرایط خاص، به‌ویژه در بستر اشغال مستمر، می‌تواند بحث دفاع مشروع را مطرح کند. (I.C.J. Reports, 2004: para. 139; Alston, 2010: para. 35) در این چارچوب، جنبش‌های مقاومت در سرزمین‌های اشغالی که حق تعیین سرنوشت آن‌ها نقض می‌شود، جایگاهی خاص یافته و برخی صاحب‌نظران، امکان طرح دفاع مشروع از سوی آن‌ها را بررسی کرده‌اند (کرم‌زاده، ۱۳۸۲: ۱۶۵؛ اسمعیلی و علیزاده، ۱۴۰۳: ۲۹۰).

عملیات «طوفان الاقصی» در ۱۷ اکتبر ۲۰۲۳ توسط حماس در واکنش به جنایات و اشغال مستمر فلسطین انجام شد. این عملیات نظامی نیروهای حماس علیه اسرائیل و در واکنش به جنایات رژیم صهیونیستی در کشتار فلسطینیان و هتک حرمت مسجد الاقصی صورت گرفته است. به نظر می‌رسد وجه تسمیه آن به هدف اساسی مقاومت یعنی آزادی قدس شریف و مسجد الاقصی از چنگال صهیونیست برمیگردد. این عملیات بخشی از یک مخاصمه نامتقارن مستمر میان یک قدرت اشغالگر و یک جنبش مقاومت غیردولتی است و از منظر حقوقی، برخی آن را در چارچوب حق مقاومت و دفاع مشروع تحلیل کرده‌اند (اسمعیلی و علیزاده، ۱۴۰۳: ۲۹۰-۲۸۳؛ محمدی و همکاران، ۱۴۰۳: ۱۱۵-۱۰۹). از سوی دیگر، طوفان الاقصی در تحلیل‌های راهبردی و امنیتی، نقطه‌ای تعیین‌کننده در فروپاشی برخی انگاره‌های مسلط درباره برتری مطلق و بازدارندگی رژیم اسرائیل تلقی شده است. این عملیات نشان داد که علی‌رغم برتری نظامی و تکنولوژیک، رژیم اشغالگر با بحران‌های جدی امنیتی و اطلاعاتی مواجه است و کنش‌های مقاومت می‌توانند موازنه قدرت را به چالش بکشند (محمدی منفرد، ۱۴۰۲: ۱۸۹).

از جنبه فقهی نیز این عملیات در چارچوب جهاد دفاعی و مقاومت در برابر ظلم تفسیر می‌شود (غفاری و شجاعی، ۱۳۹۶: ۸۴). بنابراین، «طوفان الاقصی» در این پژوهش کنشی چندلایه با ابعاد حقوقی، فقهی و سیاسی تلقی می‌شود که در بستر مخاصمه نامتقارن شکل گرفته و مبنای تحلیل مشروعیت آن در چارچوب دفاع مشروع و جهاد دفاعی است.

۳- دفاع مشروع در حقوق بین‌الملل در بستر مخاصمات نامتقارن

۳-۱ اصل منع توسل به زور و استثنای دفاع مشروع

اصل منع توسل به زور به‌عنوان یکی از بنیادی‌ترین قواعد حقوق بین‌الملل معاصر، جایگاهی آمره در نظم حقوقی جامعه بین‌المللی یافته است. بند ۴ ماده ۲ منشور ملل متحد، دولت‌ها را از تهدید یا توسل به زور علیه تمامیت ارضی یا استقلال سیاسی هر دولت منع می‌کند و این قاعده در رویه و دکترین حقوقی به‌عنوان یک قاعده آمره شناسایی شده است (قنبرزاده، ۱۳۹۰: ۱۰۹). اهمیت این اصل به‌گونه‌ای است که هرگونه استثنا بر آن، مستلزم تفسیر مضیق و مبتنی بر نص صریح حقوق بین‌الملل است.

منشور ملل متحد تنها دو استثنا بر اصل منع توسل به زور پیش‌بینی کرده است: اقدامات اجرایی شورای امنیت ذیل فصل هفتم و اعمال حق ذاتی دفاع مشروع طبق ماده ۵۱ منشور. ماده ۵۱ تصریح می‌کند که در صورت وقوع «حمله مسلحانه» علیه یکی از اعضای سازمان ملل متحد، تا زمانی که شورای امنیت اقدامات لازم را به‌عمل نیاورده است، حق دفاع مشروع فردی یا جمعی محفوظ خواهد بود. این ماده، دفاع مشروع را نه یک حق قراردادی، بلکه حقی ذاتی و پیشینی برای دولت‌ها تلقی می‌کند (کرم‌زاده، ۱۳۸۲: ۱۶۵).

رویه دیوان بین‌المللی دادگستری نقش تعیین‌کننده‌ای در تبیین حدود و شرایط دفاع مشروع ایفا کرده است. دیوان در قضیه نیکاراگوئه علیه ایالات متحده، تحقق «حمله مسلحانه» را شرط اساسی اعمال دفاع مشروع دانسته و میان استفاده صرف از زور و حمله مسلحانه تمایز قائل شده است. (I.C.J. Reports, 1986) همچنین در نظر مشورتی دیوار حائل، دیوان تأکید کرد که ماده ۵۱ منشور اساساً ناظر بر حملاتی است که به دولت‌ها منتسب می‌شوند، هرچند تحولات بعدی، این برداشت سنتی را با چالش‌هایی مواجه ساخته است. (I.C.J. Reports, 2004: para. 139)

۳-۲ شروط اعمال دفاع مشروع

اعمال حق دفاع مشروع در حقوق بین‌الملل، مطلق و نامحدود نیست، بلکه تابع شرایط و قیودی است که هم در نص منشور و هم در حقوق عرفی و رویه قضایی بین‌المللی تثبیت شده‌اند. مهم‌ترین این شروط عبارت‌اند از تحقق حمله مسلحانه، رعایت ضرورت، تناسب، فوریت و سازگاری با حقوق بشردوستانه بین‌المللی.

حمله مسلحانه به‌عنوان شرط نخست دفاع مشروع، در رویه دیوان بین‌المللی دادگستری جایگاهی محوری دارد. دیوان در قضیه نیکاراگوئه، حمله مسلحانه را شدیدترین شکل استفاده از زور دانسته و آن را از اقدامات کم‌دامنه‌تر متمایز کرده است (I.C.J. Reports, 1986) با این حال، در مخاصمات نامتقارن، به‌ویژه در شرایط اشغال مستمر، استمرار اقدامات خشونت‌آمیز می‌تواند مفهوم حمله مسلحانه را از حالت مقطعی خارج کرده و به‌صورت یک وضعیت مستمر تحلیل‌پذیر سازد؛ امری که در ادبیات حقوقی معاصر مورد توجه قرار گرفته است (محمدی و همکاران، ۱۴۰۳: ۱۱۲).

ضرورت اقتضا دارد که توسل به زور تنها زمانی مجاز باشد که هیچ راه‌حل معقول و مؤثر مسالمت‌آمیز برای دفع حمله وجود نداشته باشد. دیوان بین‌المللی دادگستری در قضیه سکوه‌های نفتی، عدم احراز ضرورت را یکی از دلایل رد استناد ایالات متحده به دفاع مشروع دانست (Oil Platforms, 2003: para. 76) در شرایطی که تجاوز یا اشغال به‌صورت مستمر ادامه دارد و سازوکارهای بین‌المللی نتوانسته‌اند حمایت مؤثری از قربانی به‌عمل آورند، ارزیابی ضرورت دفاع مشروع پیچیده‌تر می‌شود، اما اصل ضرورت همچنان به‌عنوان یک معیار محدود‌کننده باقی می‌ماند (علاقه‌بند حسینی و یزدان‌نجات، ۱۳۹۲: ۲۱۶). تناسب بدین معناست که پاسخ دفاعی باید از حیث شدت و گستره، متناسب با حمله صورت گرفته باشد و فراتر از دفع تهدید نرود. دیوان در نظر مشورتی مربوط به تهدید یا استفاده از سلاح‌های هسته‌ای، رعایت تناسب را بخشی از حقوق عرفی دفاع مشروع دانسته است (Advisory Opinion, 1996) این شرط، به‌ویژه در مخاصمات نامتقارن، نقش مهمی در جلوگیری از تبدیل دفاع به اقدام تلافی‌جویانه ایفا می‌کند. فوریت نیز ایجاب می‌کند که میان حمله مسلحانه و پاسخ دفاعی، ارتباط زمانی معقول وجود داشته باشد. هرچند در مخاصمات مستمر، مفهوم فوریت می‌تواند تفسیری انعطاف‌پذیرتر بیابد، اما دفاع مشروع نمی‌تواند به بهانه حملات گذشته و بدون وجود تهدید فعلی توجیه شود (قنبرزاده، ۱۳۹۰: ۱۱۵).

در نهایت، سازگاری با حقوق بشردوستانه بین‌المللی شرطی اساسی برای مشروعیت دفاع مشروع است. حتی در صورت احراز تمامی شروط دفاع مشروع، توسل به زور نباید منجر به نقض قواعد بنیادین حقوق بشردوستانه، از جمله اصل تفکیک، تناسب و منع هدف‌گیری غیرنظامیان شود. دیوان بین‌المللی دادگستری تصریح کرده است که دفاع مشروع فی‌نفسه موجب مشروعیت استفاده از هرگونه ابزار یا روش جنگی نمی‌شود (زمانی و پیری، ۱۳۹۱: ۶۳).

۴- تحلیل حقوقی عملیات طوفان الاقصی در چارچوب دفاع مشروع

۴-۱ استمرار تجاوز و حق پاسخ

تحلیل حقوقی عملیات طوفان الاقصی در چارچوب دفاع مشروع، مستلزم توجه به بستر تاریخی و حقوقی منازعه فلسطین و رژیم اسرائیل است. برخلاف مخاصمات مقطعی، وضعیت فلسطین واجد ویژگی «اشغال مستمر» است؛ وضعیتی که از منظر حقوق بین‌الملل، نقض مداوم قواعد آمره و حقوق بنیادین مردم تحت اشغال تلقی می‌شود. دیوان بین‌المللی دادگستری در نظر مشورتی دیوار حائل، صراحتاً وضعیت سرزمین‌های فلسطینی را اشغال‌شده دانسته و بر استمرار نقض حقوق مردم فلسطین تأکید کرده است (I.C.J. Reports, 2004).

اشغال مستمر نه تنها نقض اصل منع توسل به زور است، بلکه به‌طور مستقیم حق تعیین سرنوشت ملت فلسطین را که از قواعد آمره حقوق بین‌الملل محسوب می‌شود، مخدوش می‌سازد. دیوان بین‌المللی دادگستری، حق تعیین سرنوشت مردم فلسطین را حقی تثبیت‌شده دانسته و تمامی دولت‌ها را مکلف به عدم شناسایی وضعیت‌های ناشی از نقض این حق کرده است (I.C.J. Reports, 2004).

(2004: paras. 118-122) استمرار این وضعیت، زمینه‌ای فراهم می‌آورد که منازعه از یک «حادثه منفرد» فراتر رفته و به یک وضعیت حقوقی دائمی تبدیل شود.

در چنین شرایطی، مفهوم «حمله مسلحانه» نیز واجد ماهیتی مستمر می‌شود. در حالی که در تفاسیر کلاسیک، حمله مسلحانه به‌عنوان یک واقعه مشخص و محدود در زمان تلقی می‌شود، بخشی از دکتترین حقوقی معاصر بر این باور است که در وضعیت اشغال و تجاوز مزمن، حمله مسلحانه می‌تواند به‌صورت یک وضعیت مستمر تحلیل شود؛ به‌ویژه زمانی که اقدامات خشونت‌آمیز، محاصره نظامی و نقض گسترده حقوق بشری به‌طور مداوم ادامه دارد (کرم‌زاده، ۱۳۸۲: ۱۷۲؛ محمدی و همکاران، ۱۴۰۳: ۱۱۴). از این منظر، عملیات طوفان الاقصی در خلأ حقوقی یا در پاسخ به یک رویداد منفرد قابل تحلیل نیست، بلکه باید آن را در چارچوب واکنشی به تجاوز و اشغال مستمر و نقض مداوم حق تعیین سرنوشت ارزیابی کرد. این تحلیل، مبنای طرح استدلال دفاع مشروع را - هرچند با تفسیری مضیق و محتاطانه - فراهم می‌سازد.

۴-۲ ارزیابی معیارهای دفاع مشروع

پس از احراز بستر تجاوز مستمر، بررسی مشروعیت عملیات طوفان الاقصی مستلزم ارزیابی انطباق آن با معیارهای دفاع مشروع است؛ معیارهایی که در حقوق عرفی و رویه قضایی بین‌المللی تثبیت شده‌اند. ضرورت اقدام یکی از بنیادی‌ترین شروط دفاع مشروع است. این شرط اقتضا دارد که توسل به زور تنها زمانی مجاز باشد که هیچ راه‌حل مؤثر و معقول مسالمت‌آمیز برای دفع تهدید وجود نداشته باشد. در قضیه سکوه‌های نفتی، دیوان بین‌المللی دادگستری تأکید کرد که حتی در صورت وقوع حمله مسلحانه، فقدان ضرورت می‌تواند استناد به دفاع مشروع را مخدوش سازد (Oil Platforms, 2003) در مورد فلسطین، استمرار اشغال، محاصره غزه و ناکامی مکرر سازوکارهای بین‌المللی در پایان دادن به وضعیت غیرقانونی، این استدلال را تقویت می‌کند که گزینه‌های غیرزورمند عملاً کارآمد نبوده‌اند (علاقه‌بند حسینی و یزدان‌نجات، ۱۳۹۲: ۲۱۸).

تناسب پاسخ نیز ایجاب می‌کند که اقدام دفاعی صرفاً معطوف به دفع تهدید و نه اعمال مجازات یا تلافی باشد. هرچند ارزیابی تناسب در مخاصمات نامتقارن پیچیده‌تر است، اما معیار اصلی همچنان جلوگیری از فراتر رفتن پاسخ از هدف دفاعی باقی می‌ماند. دیوان بین‌المللی دادگستری در نظر مشورتی مربوط به سلاح‌های هسته‌ای، تناسب را بخشی از حقوق عرفی دفاع مشروع دانسته و آن را محدودکننده دامنه پاسخ دفاعی معرفی کرده است (Advisory Opinion, 1996) در این چارچوب، ارزیابی عملیات طوفان الاقصی مستلزم بررسی اهداف نظامی، گستره عملیات و نسبت آن با تهدیدات ادعایی است؛ امری که محل مناقشه و تفسیرهای متفاوت در ادبیات حقوقی بوده است (اسمعیلی و علیزاده، ۱۴۰۳: ۲۹۲).

عدم وجود راه‌حل جایگزین مؤثر به‌عنوان مؤلفه‌ای مرتبط با ضرورت، نقش مهمی در تحلیل دفاع مشروع ایفا می‌کند. گزارش‌های متعدد سازمان ملل متحد و ناکامی طولانی‌مدت فرآیندهای سیاسی در تحقق حقوق بنیادین مردم فلسطین، این استدلال را تقویت می‌کند که سازوکارهای موجود نتوانسته‌اند حمایت مؤثری از قربانیان اشغال به‌عمل آورند. در چنین شرایطی، برخی نویسندگان حقوقی معتقدند که توسل به مقاومت مسلحانه می‌تواند به‌عنوان آخرین راه‌حل، موضوع تحلیل دفاع مشروع قرار گیرد، هرچند این دیدگاه همچنان محل اختلاف است (قنبرزاده، ۱۳۹۰: ۱۱۹).

۵- فقه جهاد دفاعی و مشروعیت مقاومت مسلحانه

۵-۱ جهاد دفاعی در فقه اسلامی

جهاد در فقه اسلامی به‌عنوان یکی از نهادهای بنیادین فقه سیاسی، دارای اقسام و احکام متمایزی است که تفکیک میان جهاد ابتدایی و جهاد دفاعی از مسلمات فقه شیعه و سنی به‌شمار می‌رود. در حالی که جهاد ابتدایی در فقه امامیه مقید به شرایط خاصی همچون

حضور امام معصوم (ع) یا نایب خاص وی دانسته شده است، جهاد دفاعی در صورت تحقق تجاوز، اشغال یا تهدید بالفعل، واجب عینی تلقی می‌شود و نیازمند اذن خاص نیست. فقهای اسلامی بر این امر اتفاق نظر دارند که دفاع در برابر تجاوز به سرزمین اسلامی، جان، مال و کرامت مسلمانان، نه تنها مجاز بلکه یک تکلیف شرعی است (نجفی، ۱۴۰۴، ج ۲۱، ص ۱۰؛ محقق حلی، ۱۴۰۸، ج ۱، ص ۳۳۱؛ ابن‌قدامة، ۱۴۰۵، ج ۹، ص ۱۹۹).

مبنای قرآنی جهاد دفاعی به روشنی در آیات متعددی تصریح شده است. خداوند در آیه ۳۹ سوره حج، نخستین اذن صریح قتال را در پاسخ به ظلم و تجاوز صادر می‌کند: «أَذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بَأَنَّهُمْ ظَلَمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ»؛ به این معنا که به کسانی که مورد جنگ قرار گرفته‌اند اجازه داده شد، چراکه به آنان ستم شده است و خداوند بر یاری آنان تواناست. این آیه به روشنی نشان می‌دهد که قتال در اسلام، نه بر پایه تهاجم، بلکه بر مبنای دفاع در برابر ظلم و تجاوز مشروعیت می‌یابد. همچنین آیه ۱۹۰ سوره بقره با تأکید بر قتال دفاعی و منع تعدی می‌فرماید: «وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ»؛ یعنی در راه خدا با کسانی که با شما می‌جنگند بجنگید و تجاوز نکنید که خداوند تجاوز کاران را دوست ندارد. مفسران قرآن کریم این آیات را مبنای مشروعیت جهاد دفاعی و لزوم رعایت قیود اخلاقی و فقهی آن، از جمله عدم تجاوز و تناسب، دانسته‌اند (طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۴، ص ۳۷۴).

سنت نبوی نیز این مبنای قرآنی را تقویت می‌کند. پیامبر اکرم (ص) در روایتی معتبر می‌فرماید: «مَنْ قَتَلَ دُونَ مَالِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ، وَمَنْ قَتَلَ دُونَ أَهْلِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ»؛ بدین معنا که هر کس در راه دفاع از مال خود یا خانواده‌اش کشته شود، شهید است (ترمذی، السنن، ج ۴، ص ۱۸۴؛ ابوداود، السنن، ج ۴، ص ۲۴۵). این روایت، دفاع در برابر تجاوز به جان، مال و ناموس را مشروع دانسته و کشته شدن در این مسیر را واجد ارزش هنجاری شهادت معرفی می‌کند. چند چیز است که اسلام به حفظ آن زیاد اهمیت داده است حتی جنگ و دفاع را در راه حفظ آنها تجویز کرده یا واجب نموده و تضييع آنها را حرام کرده است. حفظ خون مسلمان و جان خود شخص، عرض «آبروی» مومن و همچنین حفظ مال مومن جزو این موارد است که دفاع از آنها ولو با کشتن مهاجمین، جایز و کشته شدن در راه حفظ آن شهادت است (احمدی میانجی، ۱۳۸۲: ۸۶).

اقوال فقهای اسلامی نیز به صورت صریح بر وجوب جهاد دفاعی دلالت دارد. محقق حلی تصریح می‌کند که در صورت هجوم دشمن به سرزمین مسلمانان، دفاع بر آنان در هر حال واجب است (محقق حلی، شرائع الاسلام، ج ۱، ص ۳۴۳). علامه حلی نیز دفاع در برابر تجاوز را واجب عینی و غیرمشروط به اذن امام می‌داند (علامه حلی، تذکره الفقهاء، ج ۹، ص ۱۲). این دیدگاه در فقه معاصر شیعه نیز استمرار یافته است؛ چنان‌که امام خمینی (ره) بیان می‌کند که در صورت هجوم دشمن یا خوف استیلای وی بر بلاد اسلامی، دفاع بر همه مسلمانان به اندازه توان واجب است (خمینی، تحریر الوسیله، ج ۱، ص ۴۸۵). در فقه اهل سنت نیز ابن‌قدامة حنبلی دفاع در برابر اشغال را واجب فوری می‌داند (ابن‌قدامة، المغنی، ج ۹، ص ۱۹۸). این مجموعه آرا نشان می‌دهد که جهاد دفاعی، در فقه اسلامی، یک تکلیف شرعی عام و فوری در برابر تجاوز و اشغال تلقی می‌شود.

۵-۲ مفاهیم فقهی مؤثر در مقاومت

در کنار جهاد دفاعی، مفاهیم فقهی دیگری نیز در تبیین مشروعیت مقاومت مسلحانه نقش اساسی دارند که از جمله آن‌ها اصل نفی ظلم است. قرآن کریم به صراحت ظلم را نفی کرده و مقابله با آن را یک الزام شرعی معرفی می‌کند: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ»؛ بدین معنا که: به راستی خدا به عدالت و احسان و بخشش به خویشاوندان فرمان می‌دهد، و از فحشا و منکر و ستم‌گری نهی می‌کند. شما را اندرز می‌دهد تا متذکر [این حقیقت] شوید [که فرمان‌های الهی، ضامن سعادت دنیا و آخرت شماست]. (نحل: ۹۰). فقهای اسلامی با استناد به این اصل، سکوت در برابر ظلم ساختاری و اشغال مستمر را غیرمشروع دانسته‌اند (حقیقت، ۱۴۰۰: ۳۱).

مفهوم دفاع از مستضعفین نیز جایگاهی بنیادین در فقه سیاسی اسلام دارد. قرآن کریم در آیه ۷۵ سوره نساء مسلمانان را به دفاع از مردان، زنان و کودکانی که تحت ستم قرار گرفته‌اند فرا می‌خواند: «وَمَا لَكُمْ لَأْتَأْتُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ...»؛ یعنی چرا در راه خدا و برای نجات مستضعفان نمی‌جنگید. این آیه، قتال در مقام حمایت از مظلومان را مشروع دانسته و در ادبیات فقهی معاصر، یکی از مستندات اصلی مشروعیت مقاومت در برابر اشغال تلقی شده است (غفاری و شجاعی، ۱۳۹۶: ۸۶).

شهادت در فقه اسلامی نه هدف جهاد دفاعی، بلکه پیامد محتمل آن محسوب می‌شود. در این چارچوب، قصد مجاهد دفاع و رفع ظلم است و اگر این دفاع به کشته شدن بینجامد، واجد ارزش شرعی شهادت خواهد بود. امام صادق (ع) در این باره می‌فرماید: «كُلُّ مَنْ قُتِلَ دُونَ مَظْلَمَتِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ»؛ یعنی هر کس در راه دفاع از حق پایمال شده‌اش کشته شود، شهید است (حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۵، ص ۱۲۶). از این منظر، اشغال سرزمین اسلامی و سلب حاکمیت و کرامت مسلمانان، وضعیتی غیرمشروع تلقی می‌شود که استمرار آن، موجب تقویت وجوب دفاع و مشروعیت مقاومت مسلحانه می‌گردد (غفاری و شجاعی، ۱۳۹۶: ۸۴).

۶- تحلیل فقهی عملیات طوفان الاقصی

۶-۱ طوفان الاقصی به مثابه جهاد دفاعی

تحلیل فقهی عملیات «طوفان الاقصی» مستلزم سنجش آن با شرایط و قیود جهاد دفاعی در فقه اسلامی است. همان‌گونه که در بخش پیشین تبیین شد، جهاد دفاعی در صورت تحقق تجاوز، اشغال یا تهدید بالفعل علیه سرزمین اسلامی و جان و کرامت مسلمانان، واجب عینی بوده و نیازمند اذن خاص امام یا حاکم شرعی نیست. فقهای امامیه تصریح کرده‌اند که هرگاه دشمن به سرزمین مسلمانان هجوم آورد یا سلطه خود را بر آن تحکیم کند، دفاع به قدر توان بر همه مکلفان واجب می‌شود (محقق حلی، شرائع الاسلام، ج ۱، ص ۳۴۳؛ علامه حلی، تذکره الفقهاء، ج ۹، ص ۱۲).

با توجه به استمرار اشغال سرزمین فلسطین و اعمال سلطه نظامی، سیاسی و اقتصادی بر ساکنان آن، وضعیت حاکم بر غزه از منظر فقه اسلامی مصداق بارز «تجاوز مستمر» تلقی می‌شود. در چنین وضعیتی، دفاع مسلحانه نه تنها مجاز، بلکه واجب شرعی است؛ زیرا اشغال، ماهیتی ایستا و موقت ندارد، بلکه وضعیتی جاری و مستمر است که آثار آن به صورت روزمره بر جان، مال و آزادی مردم تحمیل می‌شود. امام خمینی (ره) در همین راستا تصریح می‌کند که در صورت خوف استیلای دشمن یا تحقق آن، دفاع بر همه مسلمانان به اندازه توان واجب است (خمینی، تحریر الوسیله، ج ۱، ص ۴۸۵). این بیان، مشروعیت پاسخ دفاعی در برابر اشغال مستمر را به روشنی تأیید می‌کند. افزون بر این، آیات قرآنی نیز مشروعیت چنین دفاعی را تثبیت می‌کنند. آیه ۳۹ سوره حج که قتال را به سبب وقوع ظلم مجاز می‌داند («أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا...»)، ناظر بر وضعیتی است که در آن، ظلم و تجاوز استمرار یافته و راهی جز دفاع برای رفع آن باقی نمانده است (طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۴، ص ۳۷۴). بر این اساس، عملیات طوفان الاقصی را -نه اقدامی ابتدایی یا تهاجمی- بلکه می‌توان در چارچوب جهاد دفاعی و به مثابه واکنشی فقهی به یک وضعیت ظالمانه و مستمر ارزیابی کرد.

۶-۲ نقش انگیزه‌های دینی در پایداری مقاومت

در کنار مشروعیت فقهی اصل مقاومت، انگیزه‌های دینی نقشی اساسی در تداوم و پایداری آن ایفا می‌کنند. یکی از این انگیزه‌ها، مفهوم شهادت است که در فقه اسلامی جایگاهی هنجاری و ارزشی دارد. همان‌گونه که بیان شد، شهادت هدف جهاد دفاعی نیست، بلکه پیامد محتمل آن در مسیر انجام تکلیف شرعی محسوب می‌شود. امام صادق (ع) می‌فرماید: «كُلُّ مَنْ قُتِلَ دُونَ مَظْلَمَتِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ»؛ یعنی هر کس در راه دفاع از حق پایمال شده‌اش کشته شود، شهید است (حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۵، ص ۱۲۶). این نگرش فقهی، مرگ در مسیر دفاع از سرزمین و کرامت را نه شکست، بلکه تحقق ارزش دینی تلقی می‌کند و بدین سان به مقاومت بُعدی پایدار می‌بخشد.

عامل مهم دیگر، درک مقاومت به عنوان «تکلیف شرعی» است. در فقه اسلامی، تکلیف محوری جایگزین محاسبه صرف سود و زیان مادی می‌شود؛ بدین معنا که انجام وظیفه شرعی، مستقل از نتیجه ظاهری آن، واجب تلقی می‌گردد. فقهای شیعه و سنی در این خصوص دیدگاهی همگرا دارند. ابن‌قدامه حنبلی تصریح می‌کند که با ورود دشمن به سرزمین اسلامی، جهاد بر ساکنان آن متعین می‌شود و ترک آن جایز نیست (ابن‌قدامه، المعنی، ج ۹، بیروت: دارالفکر، ص ۱۹۸). یوسف قرضاوی نیز مقاومت در برابر اشغال فلسطین را مصداق روشن جهاد دفاعی و یک وظیفه دینی جمعی می‌داند (قرضاوی، فقه الجهاد، ج ۲، ص ۱۰۲۱). این همگرایی فقهی میان مذاهب اسلامی سبب شده است که مقاومت فلسطینی، صرفاً یک پدیده سیاسی یا قومی تلقی نشود، بلکه به عنوان کنشی دینی با پشتوانه فقهی مشترک در جهان اسلام شناخته شود. در این چارچوب، عملیات طوفان الاقصی را می‌توان تجلی عینی پیوند میان فقه جهاد دفاعی، احساس تکلیف شرعی و انگیزه‌های دینی دانست؛ پیوندی که نقش تعیین‌کننده‌ای در تداوم مقاومت در برابر اشغال و سلطه ایفا کرده است (غفاری و شجاعی، ۱۳۹۶، ص ۸۴-۸۶).

۷- تعامل فقه اسلامی و حقوق بین‌الملل در طوفان الاقصی

تحلیل عملیات «طوفان الاقصی» در تقاطع فقه اسلامی و حقوق بین‌الملل، امکان بررسی هم‌زمان دو نظام هنجاری متفاوت اما قابل مقایسه را فراهم می‌سازد. هرچند این دو نظام از حیث منشأ، روش استدلال و ساختار حقوقی متفاوت‌اند، اما در مواجهه با پدیده‌هایی همچون تجاوز، اشغال و مقاومت، نقاط اشتراک معنادار و در عین حال افتراق‌های قابل تأملی میان آن‌ها وجود دارد که می‌تواند مبنای گفت‌وگوی نظری و حتی هم‌افزایی هنجاری قرار گیرد.

۷-۱ نقاط اشتراک

نخستین و بنیادی‌ترین نقطه اشتراک فقه اسلامی و حقوق بین‌الملل، پذیرش اصل «دفاع در برابر تجاوز» است. در حقوق بین‌الملل معاصر، اصل منع توسل به زور به عنوان یک قاعده آمره شناخته می‌شود، اما ماده ۵۱ منشور ملل متحد دفاع مشروع را در صورت وقوع حمله مسلحانه مجاز می‌داند (منشور ملل متحد، ۱۹۴۵، ماده ۵۱). در فقه اسلامی نیز، همان‌گونه که پیش‌تر تبیین شد، جهاد دفاعی در برابر تجاوز و اشغال، واجب شرعی تلقی می‌شود و فقهای شیعه و سنی بر مشروعیت آن اتفاق نظر دارند (محقق حلی، شرائع الاسلام، ج ۱، ص ۳۴۳؛ ابن‌قدامه، المعنی، ج ۹، ص ۱۹۸). از این منظر، هر دو نظام هنجاری، دفاع را واکنشی مشروع به تجاوز می‌دانند، نه کنشی ابتدایی یا تهاجمی.

نقطه اشتراک دوم، نفی ظلم و عدم مشروعیت سلطه ظالمانه است. حقوق بین‌الملل معاصر، هرچند به صورت غیرصریح، اما از طریق شناسایی حق تعیین سرنوشت ملت‌ها، اشغال و سلطه خارجی را امری نامشروع تلقی می‌کند (Cassese, *Self-Determination of Peoples*, 1995). نفی ظلم به عنوان یک اصل بنیادین قرآنی مطرح است و مقابله با آن یک تکلیف شرعی محسوب می‌شود: «إِنَّ اللَّهَ يَنْهَىٰ عَنِ الظُّلْمِ» (نحل: ۹۰). فقهای اسلامی از این اصل، لزوم مقابله با ساختارهای ظالمانه و اشغال مستمر را استنباط کرده‌اند (حقیقت، ۱۴۰۰: ۳۱). بدین ترتیب، هر دو نظام، اشغال و ظلم ساختاری را فاقد مشروعیت هنجاری می‌دانند. سومین نقطه اشتراک، محدودیت در استفاده از زور است. در حقوق بین‌الملل، دفاع مشروع مقید به شرایط ضرورت، تناسب و رعایت حقوق بشردوستانه بین‌المللی است (ICJ, *Nicaragua v. United States*, 1986). در فقه اسلامی نیز جهاد دفاعی با قیود اخلاقی و شرعی همراه است و تجاوز، تعدی و هدف‌گیری غیرنظامیان ممنوع شمرده می‌شود، چنان‌که قرآن کریم تصریح می‌کند: «وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ» (بقره: ۱۹۰). این هم‌پوشانی هنجاری نشان می‌دهد که هر دو نظام، استفاده از زور را استثنایی، محدود و تابع ضوابط می‌دانند.

۷-۲ نقاط افتراق و ظرفیت هم‌افزایی

با وجود این اشتراک‌ها، فقه اسلامی و حقوق بین‌الملل در برخی مبانی اساسی دچار افتراق‌اند. مهم‌ترین نقطه افتراق، «منع مشروعیت» است. در حقوق بین‌الملل، مشروعیت دفاع مشروع از اراده دولت‌ها و قواعد قراردادی و عرفی ناشی می‌شود، در حالی که در فقه اسلامی، مشروعیت جهاد دفاعی ریشه در وحی، قرآن، سنت و اجماع فقها دارد. این تفاوت منشأ، سبب می‌شود که فقه اسلامی، دفاع را حتی در فقدان شناسایی رسمی بین‌المللی نیز واجد مشروعیت بداند، مادامی که شرایط شرعی آن تحقق یافته باشد (خمینی، تحریر الوسیله، ج ۱، ص ۴۸۵).

افتراق دوم به مسئله «بازیگران غیردولتی» بازمی‌گردد. حقوق بین‌الملل کلاسیک، دفاع مشروع را اساساً حق دولت‌ها تلقی می‌کند و جایگاه بازیگران غیردولتی مسلح در این چارچوب محل مناقشه است. در مقابل، فقه اسلامی، دفاع را تکلیفی متوجه «مکلفان» می‌داند، نه صرفاً دولت‌ها؛ از این رو، در شرایط اشغال و فقدان حاکمیت مستقل، گروه‌های مردمی و جنبش‌های مقاومت می‌توانند متولی دفاع مشروع تلقی شوند (قرضایی، فقه‌الجهاد، ج ۲، ص ۱۰۲۱). این تفاوت، در تحلیل فقهی عملیات طوفان الاقصی اهمیت ویژه‌ای دارد، زیرا فقه اسلامی، کنش دفاعی بازیگران غیردولتی را در بستر اشغال، واجد مشروعیت می‌داند.

با وجود این افتراق‌ها، ظرفیت هم‌افزایی میان فقه اسلامی و حقوق بین‌الملل وجود دارد. حقوق بین‌الملل معاصر، به‌ویژه در مواجهه با مخاصمات نامتقارن و اشغال‌های طولانی‌مدت، با خلأهای نظری و هنجاری مواجه است. بهره‌گیری از مفاهیم فقهی مانند دفاع در برابر ظلم مستمر، تکلیف محوری و حمایت از مستضعفین می‌تواند به غنای گفتمان حقوقی بین‌المللی در حوزه مقاومت و حق دفاع کمک کند، بی‌آنکه به نفی اصول بنیادین آن بینجامد (غفاری و شجاعی، ۱۳۹۶: ۸۶). از این منظر، فقه اسلامی نه رقیب، بلکه می‌تواند منبع الهام هنجاری برای بازاندیشی در مفاهیمی چون دفاع مشروع، بازیگران غیردولتی و عدالت در مخاصمات معاصر باشد.

نتیجه‌گیری

این پژوهش با رویکردی فقهی - حقوقی به واکاوی عملیات «طوفان الاقصی» در تقاطع دو نظام هنجاری حقوق بین‌الملل و فقه اسلامی پرداخت و کوشید مشروعیت این عملیات را در چارچوب دفاع مشروع و جهاد دفاعی ارزیابی کند. یافته‌های تحقیق نشان داد که اگرچه حقوق بین‌الملل و فقه اسلامی از حیث منشأ مشروعیت، ساختار و روش استدلال متفاوت‌اند، اما در مواجهه با پدیده‌هایی چون تجاوز، اشغال و مقاومت، دارای هم‌پوشانی‌های مفهومی و هنجاری قابل توجهی هستند.

از منظر حقوق بین‌الملل، استمرار اشغال سرزمین فلسطین و نقض مستمر حق تعیین سرنوشت، وضعیتی را رقم زده است که می‌توان آن را مصداق «تجاوز مستمر» تلقی کرد؛ وضعیتی که امکان استناد به دفاع مشروع را، ولو با چالش‌هایی همچون شناسایی بازیگران غیردولتی، فراهم می‌سازد. بررسی معیارهای دفاع مشروع، از جمله ضرورت، تناسب و فقدان راه‌حل جایگزین مؤثر، نشان داد که عملیات طوفان الاقصی در بستر یک مخاصمه نامتقارن و در پاسخ به وضعیتی طولانی‌مدت و ظالمانه قابل تحلیل است. در این چارچوب، دفاع مشروع نه صرفاً واکنشی آنی، بلکه پاسخی به یک حمله مستمر و ساختاری ارزیابی می‌شود.

از منظر فقه اسلامی، جهاد دفاعی در برابر اشغال و تجاوز، واجب عینی و غیرمشروط به اذن خاص تلقی می‌شود و فقهای شیعه و سنی بر این امر اتفاق نظر دارند. تحلیل فقهی نشان داد که عملیات طوفان الاقصی، در پرتو مبانی قرآنی، روایی و فقهی، به‌عنوان کنشی دفاعی در برابر ظلم و اشغال مستمر، واجد مشروعیت شرعی است. مفاهیمی همچون نفی ظلم، دفاع از مستضعفین، تکلیف محوری و شهادت، نقش مهمی در تبیین انگیزه‌ها و پایداری مقاومت ایفا می‌کنند و نشان می‌دهند که مقاومت مسلحانه در این چارچوب، نه کنشی احساسی، بلکه واکنشی مبتنی بر تکلیف دینی است.

بنابراین میان فقه اسلامی و حقوق بین‌الملل، علی‌رغم تفاوت‌های بنیادین، قابلیت تعامل و هم‌افزایی هنجاری وجود دارد. فقه اسلامی می‌تواند با ارائه مفاهیمی چون دفاع در برابر ظلم مستمر و مشروعیت کنش دفاعی بازیگران غیردولتی در شرایط اشغال، به غنای نظری حقوق بین‌الملل در مواجهه با مخاصمات نامتقارن کمک کند. در مقابل، چارچوب‌های حقوق بین‌المللی، به‌ویژه حقوق بشردوستانه، می‌تواند به‌عنوان سازوکارهای محدودکننده و تنظیم‌گر در استفاده از زور، با مبانی فقهی هم‌راستا شوند.

در نهایت، این پژوهش نتیجه می‌گیرد که عملیات طوفان الاقصی را می‌توان، با لحاظ قیود و ملاحظات حقوقی و فقهی، به‌عنوان مصداقی از دفاع مشروع در بستر مخاصمات نامتقارن تحلیل کرد؛ مصداقی که هم در فقه اسلامی و هم در حقوق بین‌الملل، واجد ظرفیت استدلال‌پذیری و دفاع نظری است.

منابع

۱. القرآن الکریم
۲. احمدی نژاد، مریم. (۱۴۰۴). نقد و ارزیابی عملکرد رژیم اسرائیل متعاقب عملیات طوفان الاقصی از منظر حق بر حقیقت. فصلنامه مطالعات حقوق عمومی دانشگاه تهران، ۲۶-۱.
۳. احمدی میانجی، علی (۱۳۸۲)، مالکیت خصوصی در اسلام، تهران، انتشارات دادگستر.
۴. ابن قدامه، عبدالله بن احمد. (بی تا). المغنی. ج ۹. بیروت: دارالفکر.
۵. اسماعیلی، مرتضی، و علیزاده، نگین. (۱۴۰۳). امکان‌سنجی تحلیل عملیات طوفان الاقصی در پرتو حق دفاع مشروع. مطالعات حقوقی، ۱۶(۴)، ۲۸۱-۳۱۴.
۶. علاقه‌بند حسینی، یونس، و یزدان‌نجات، رزا. (۱۳۹۲). گسترش استفاده از هواپیماهای بدون سرنشین در آئینه حقوق توسل به زور و مخاصمات مسلحانه. مجله حقوقی بین‌المللی، ۳۰(۴۸).
۷. حقیقت، صادق. (۱۴۰۰). جهاد ابتدایی از دیدگاه فقه شیعه. فصلنامه علمی شیعه‌شناسی، ۱۹(۷۵)، ۷-۳۰.
۸. حر عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۰۹ق). وسائل الشیعة إلى تحصیل مسائل الشریعة (ج ۱۵). قم: مؤسسه آل‌البیت (ع).
۹. خمینی، روح‌الله. (۱۴۰۱ق). تحریر الوسیله (ج ۱). قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
۱۰. کرم‌زاده، سیامک. (۱۳۸۲). تروریسم و دفاع مشروع در حقوق بین‌الملل. فصلنامه مدرس، ۱۷(۱).
۱۱. قنبرزاده، علی. (۱۳۹۰). ابعاد بین‌المللی حقوق امنیت ملی. مجله سیاست دفاعی، ۱۹(۷۵).
۱۲. زارعی، سعدالله. (۱۳۹۱). تأثیر متقابل فلسطین و بیداری اسلامی. پاسدار اسلام، (۳۶۸).
۱۳. زمانی، قاسم، و پیری، حیدر. (۱۳۹۱). کارکرد منافع ملی حیاتی در حوزه‌های انسانی حقوق بین‌الملل: حقوق بشردوستانه. مجله حقوقی دادگستری، (۷۹).
۱۴. غفاری، زاهد، و شجاعی، جبار. (۱۳۹۶). جایگاه جهاد و شهادت از نگاه جنبش مقاومت اسلامی فلسطین (حماس). جامعه‌شناسی سیاسی جهان اسلام، ۱۰(۵)، ۸۱-۱۰۲.
۱۵. فرهمندزاد، زینب. (۱۴۰۲). جمهوری اسلامی ایران و ضرورت اقدام‌های حقوقی در چارچوب دفاع مشروع. تحقیقات حقوق شهروندی، ۸(۱)، ۱۵.
۱۶. فوزی، یحیی، و علی بخشی، عباس. (۱۳۹۶). وجوه اشتراک و افتراق اندیشه سیاسی جنبش حماس با اندیشه سیاسی انقلاب اسلامی ایران، ۲(۷)، ۹۹-۱۲۲.
۱۷. محقق حلّی، نجم‌الدین جعفر بن حسن. (۱۴۰۸ق). شرائع الإسلام فی مسائل الحلال والحرام (ج ۱). قم: دفتر انتشارات اسلامی.

۱۸. محمدی، عقیل، عابدینی، عبدالله، و کیانی، امیرعباس. (۱۴۰۳). توسل به زور در حقوق بین‌الملل: مورد مطالعاتی مخاصمه ۲۰۲۳ حماس و اسرائیل. مطالعات حقوقی، ۱۶(۱)، ۱۰۵-۱۴۴.
۱۹. محمدی منفرد، حسن. (۱۴۰۲). بررسی نتایج عملیات طوفان الاقصی بر اساس دکترین نظامی رژیم صهیونیستی. فصلنامه محیط‌شناسی راهبردی ج.ا.ایران، ۷(۳)، ۱۷۳-۲۰۲.
۲۰. نجفی، محمدحسن. (۱۴۰۴). جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام (ج ۲۱). بیروت: دار إحياء التراث العربی.
۲۱. مقومی، امیررضا. (۱۴۰۳). واکاوی پیامدهای طوفان الاقصی بر امنیت ملی رژیم صهیونیستی. فصلنامه محیط‌شناسی راهبردی ج.ا.ایران، ۸(۱)، ۹-۴۸.
۲۲. پاشاقاسمی، علی، دهشیری، محمدرضا، و حاجی‌مینه، رحمت. (۱۴۰۴). تأثیر پیامدهای طوفان الاقصی بر محور مقاومت و امنیت ملی ایران. مطالعات سیاسی جهان اسلام، ۱۴(۱)، ۱۴۱-۱۶۶.
۲۳. وثیقه‌المبادئ والسياسات العامة لحركة المقاومة الإسلامية (حماس). (۲۰۱۷).
24. Alston, P. (2010). Study on targeted killings (Report of the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions, A/HRC/14/24/Add.6). United Nations Human Rights Council.
25. Cassese, A. (1995). *Self-determination of peoples: A legal reappraisal*. Cambridge: Cambridge University Press.
26. International Court of Justice. (1996). *Legality of the threat or use of nuclear weapons* (Advisory Opinion). Available at: <http://www.icj-cij.org/docket/files/95/7495.pdf>
27. International Court of Justice. (2003). *Oil Platforms (Islamic Republic of Iran v. United States of America)* (Judgment). Available at: <http://www.icj-cij.org/docket/files/90/9715.pdf>
28. International Court of Justice. (2004). *Legal consequences of the construction of a wall in the occupied Palestinian territory* (Advisory Opinion). I.C.J. Reports 2004.
29. United Nations. (1945). *Charter of the United Nations*.